

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

Дипломна робота
магістра

з теми: **«Нацистський окупаційний режим на Поділлі
у 1941-1944 рр. (на матеріалах Яромолинецького району)»**

Виконав: магістрант 6 курсу
спеціальності 7.030301. Архівознавство.
Ваховський Ярослав

Керівник:
Хоптяр Ю.А., кандидат історичних наук,
професор кафедри архівознавства,
спеціальних історичних та правових
дисциплін.

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. Історіографія, джерельна база дослідження	7
Висновки до розділу.....	11
Розділ II. Початок німецької окупації в Ярмолинцях	13
2.1. Ярмолинці на початку радянсько-німецької війни.....	13
2.2. Система органів управління німецької окупаційної влади.....	18
2.3. Репресивна політика окупантів.....	25
Висновки до розділу.....	35
Розділ III. Соціально- економічне становище міста	41
3.1. Промисловість та торгівля.....	41
3.2. Соціальна політика німецької окупаційної влади.....	46
Висновки до розділу.....	57
Розділ IV. Культурно-освітнє життя	58
4.1. Стан шкільництва та освіти.....	58
4.2. Діяльність культурно-масових осередків.....	64
Висновки до розділу.....	69
Розділ V. Рух Опору в Ярмолинцях та регіоні	71
5.1. Підпільники та партизани в боротьбі з фашистами.....	71
5.2. Операції ОУН УПА.....	77
5.3. Визволення краю Радянською армією від гітлерівців.....	79
Висновки до розділу.....	83
Висновки	86
Список використаних джерел та літератури	91
Додатки	100

Вступ

В умовах розбудови незалежної української держави постає питання дослідження та осмислення історичного минулого на принципах об'єктивізму. Необхідно, щоб широкому загалу громадян стали відомі ті трагічні сторінки історії, які ретельно приховувалися протягом тривалого часу. Історична пам'ять є основою для сучасної національної свідомості, оскільки наші знання, суб'єктивна ретроспектива історії багато в чому визначають драматургію сучасності з властивими їй трагедією і фарсом. Тому настав час сказати правду про Другу світову війну, поглянути на причини та трагічний перебіг трагедії світового масштабу – Голокосту, з позицій реальної істини та інші.

Друга світова війна обірвала життя десятків мільйонів людей, покалічила долі на багато років, що відчуватиметься ще значний час. Встановлення гітлерівцями та їх поплічниками окупаційного режиму стало злочинною системою, що мала за мету колонізувати українські землі, пограбувати їх, вивезти з Поділля все що можливо, знищити національну ідентичність та інше. Не скорився народ України, подоляни піднялися на смертельний бій з ворогом як за свою свободу, так і за свободу інших європейських народів, вніс свій вклад у загальну перемогу над фашизмом. Напад фашистів на СРСР для Й.Сталіна та його оточення стало певною несподіванкою так, як в силу домовленостей в контексті договору Молотова-Ріббентопа німці були союзниками. До того ж великих кадрових проблем у Робітничо-Селянській Червоній Армії (РСЧА) завдали політичні репресії організовані сталінським керівництвом в 1920-30-х рр. Ідеологічна концепція старого військового керівництва про те, що «якщо завтра війна, якщо завтра в похід» будемо воювати на чужій території і малою кров'ю – вселила самовпевненість у непереможність РСЧА. Влітку 1941 р. трьома сталевими танковими клинами гітлерівці розірвали слабку і неузгоджену оборону РСЧА. Як наслідок, відступ радянських військ перетворився подекуди на втечу і значні території, у тому числі Поділля, були захоплені

ворогом. Ті, хто не встиг евакуюватись, опинилися під важкою і тривалою окупацією. Перш за все під час евакуації компартійні керівники намагалися відправити в тил не громадян, а матеріальні цінності. Окупаційний режим сприяв формуванню колабораціонізму. Зрадники, які відважувалися на роботу з ворогом оперували певними мотивами. Одні переживали ненависть та образу на більшовиків, інші розраховували на відродження монархічної державності, ще хтось переслідував намагання збагатитися, зайняти керівну посаду, нарешті були і такі, якими оволодів страх за своє життя та інше. Співпрацювали з ворогом представники української допоміжної адміністрації, але найбільше допомагали поліцаї. За їх допомогою захоплене ворогом Поділля піддавалося всьому спектру репресій, що запроваджувалися нацистами, у тому числі геноциду проти населення. Встановлений жорсткий окупаційний режим проявився у дефіциті продуктів харчування, товарів першої необхідності, тотальному контролі за пересуванням людей, комендантською годиною, персональними і колективними репресіями, терором, голокостом проти єврейського населення.

Отож дана магістерська робота має свою актуальність, яка проявляється в тому, що дана тематика є недостатньо досліджена, при цьому окремі історики і краєзнавці намагалися спорадично розкрити її у своїх роботах, щоправда в контексті дослідження проблем ширшого кола. Актуальним залишається дослідження вказаної тематики для демонстрації процесів на основі як уже існуючих джерел, так і на основі архівних матеріалів.

Предметом магістерської роботи виступає процес намагання гітлерівців організувати і утримувати злочинний режим у містечку Ярмолинці та одноіменного району, а також політичні заходи соціально-економічного й культурного характеру направлені проти місцевого населення та реакція останнього на такі дії у 1941-1944 рр.

Об'єктом дослідження виступає окупаційна влада, місцеві мешканці, єврейське населення, полоненні військовослужбовці організації руху Опору.

Метою роботи є спроба здійснення всебічного дослідження процесу окупації Ярмолинеччини, розкриття злочинів фашистів у зазначений період.

Завданнями роботи є:

- визначити розробку вказаної тематики серед досліджень різних авторів;
- показати як була організована система лади нацистів та їх колаборантів;
- розкрити заходи німецької влади спрямовані проти місцевого населення;
- вивчити як розвивались сільське господарство, підприємства промисловості, товарообмін;
- розглянути стан культурного розвитку населення;
- визначити активність партизан, осередків ОУН-УПА, підпільників.

Хронологічними рамками магістерської роботи є 8 липня 1941 р. – день захоплення містечка Ярмолинці німецькими військами і початку встановлення «нового порядку» та 27 березня 1944 р. – день визволення містечка радянськими військами.

Територіальні межі дослідження охоплюють саме містечко Ярмолинці в його межах та районі на час окупації.

Методологічною основою дослідження є сукупність підходів, принципів та методів наукового пошуку. В ході магістерського дослідження широко використовувалися загальні методи історичного дослідження: аналітичний, історичний, логічний, порівняльний, системний, структурний. В роботі застосовані також спеціально-наукові методи історичного дослідження: проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та інші.

Наукова новизна дослідження випливає з аналізу актуальності та рівня розробки вказаної тематики, а саме: дослідження окупаційного режиму на Ярмолинеччині у період 1941-1944 рр.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона може бути використана:

- викладачами в процесі викладання лекційних курсів та підготовки практичних занять;
- при розробці відповідних спецкурсів, а також написанні посібників з історії Поділля;
- студентами при підготовці рефератів, статей, курсових, дипломних робіт та інших наукових досліджень;
- працівниками музеїв при підготовці екскурсій та подорожей.

Магістерська робота складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Об'єм роботи – 90 ст. Загальний об'єм – 103 ст.

ВИСНОВКИ

Однією із складних і маловивчених сторінок історії обумовленого періоду, яка вимагає детального розгляду та об'єктивного дослідження, є німецько-фашистський окупаційний режим в Україні взагалі і, його прояви на регіональному рівні зокрема. Огляд не надто великої кількості робіт з цієї проблематики показує, що дослідники знаходяться на початку переосмислення сукупності проблем, пов'язаних з детермінізмом, протіканням та наслідками злочинного перебування гітлерівців на регіональному рівні. Отож загальну історію окупаційного режиму в Україні у наш час вивчено лише частково, тим більше на регіональному рівні, зокрема на Ярмолинеччині

Вивчення спектру наукових досліджень з обраної теми дозволяє стверджувати про недостатнє висвітлення в історичних дослідженнях проблеми німецького окупаційного режиму в містечку Ярмолинці. Проте наявні архівні матеріали дали змогу певним чином надолужити вказану прогалину.

Виходячи з поставленої мети та завдань, можна вказати, що організація режиму окупації на Ярмолинеччині було досить складним і, водночас, жорстоким явищем. За час перебування окупаційної влади тут було організовано цілу адміністративну систему. Під час організації окупаційного режиму на місцях німецькі окупанти намагалися опиратися на місцевих українських колаборантів-поліцаїв, старост та інших. Ця група колаборантів входили до карального апарату нацистської адміністрації, зокрема в його середні та нижчі підрозділи влади. Так, на території Ярмолинецької округи діяли вищі посадовці – гебіткомісар, коменданти, жандармерія, що комплектувалися з німців. Органи другого плану стали складовою частиною окупаційної влади і без їх допомоги та співпраці частини місцевого люду з органами німецької влади проведення політики в умовах окупації було б нереальними діями. У зазначені орган залучалися,

загалом, представники місцевої інтелігенції та службовці, які сподівалися запровадити спокійне життя мешканців, а також спробувати керувати процесами національного відродження. Нарешті вони намагалися забезпечити собі кращі матеріальні умови та побутові вигоди.

Із встановленням на Ярмолинеччині окупаційного режиму, одразу запроваджувався «новий порядок», що насаджувався німецькою адміністрацією на території окупованого містечка, і супроводжувався кривавим терором. Відбувалися вражаючі зміни у всіх галузях життя міста.

Нацистська адміністрація, опираючись на місцевих колаборантів, проводила політику «батога і пряника», обіцяла поліпшення життя сільського населення на фоні масового голоду в містах, винищення євреїв і на початку агітації виїзду на примусові роботи до Німеччини.

З нечуваною жорстокістю гітлерівці приступили до здійснення своєї репресивної політики на території Ярмолинець та району. Нацистська влада встановила нові порядки пограбування і розбою. Вся влада, Відповідно до наказу Гітлера «Про управління новозайнятими східними областями», вся влада концентрувалася в руках гебітскомісара, який одноособово приймав рішення.

Розглядаючи промислово-економічну окупаційну політику в Ярмолинцях, можна стверджувати, що фашисти намагалися максимально витиснути продукцію з промислових потужностей містечка та району. І хоча економіка перебувала в стані стагнації, варто зауважити, що німецька адміністрація намагалася відновити промисловість містечка для максимальної експлуатації.

Місцеве населення нацистами розглядалось як необхідна для вермахта дармова робоча сила, якої не вистачало в фатерлянді, тому політика агітації відносно поїздки на примусові роботи до Німеччини змінилася примусом, що проявлялося у полюванні на людей.

В роботі адміністрації простежувалась виконання завдання по створенню трудових армій, а також проведення німецької продовольчої

політики на окупованій території. Вивезення молоді з рідних місць означало фактичне зниження демографічного приросту слов'янського населення. Загалом окупаційної влада проводила політика, що мала яскраво виражений грабіжницький акцент з кінцевим завданням – перетворення краю на аграрно-сировинний придаток та ринок збуту для промислових товарів.

У сфері постачання нацисти все частіше запроваджували прийоми примусового характеру, що розкривало неспроможність окупаційної влади налагодити нормальний товарообмін між містом і селом.

Окупаційна влада до місцевих мешканців ставилась жорстоко, бо вважала що слав'янське населення відноситься до нижчої раси. На початковому етапі встановився між місцевим населенням та новою владою певний вакуум, а іноді відкрите незадоволення і **тому німецька адміністрація** вдалася до жорстких заходів, зокрема створення концтаборів і гетто, відповідно до декрету Гітлера від 7 грудня 1941 р. під назвою «Ніч і туман».

Політика репресій німецької адміністрації у період окупації міста Ярмолинець 1941-1944 рр. здійснювалася у декількох напрямках, одним з яких було створення концентраційного табору для військовополонених та єврейського гетто, застосування інституту заручників і інше.

Створенню концтабору сприяло інтенсивне просування німецьких військ на Схід і зумовлене цим зростання військовополонених в зоні окупації, що поставило на порядок денний питання про їх місця розташування (Див.: Додаток Д).

Серед незліченних моторошних військових злочинів нацистів найстрахотливішою за жорстокістю, розмахом і наслідками був геноцид єврейського народу. При цьому слід врахувати, що винищення євреїв було частиною тієї загальної катастрофи, яку пережив весь народ України, ставши жертвою "генерального плану Ост" (Див.: Додатки В,Г).

Жорстокий терор проти мирного населення міста мав на меті не тільки "швидке умиротворення", тобто придушення будь-якого опору

окупаційними військами. Він став кривавим інструментом виконання головного завдання "генерального плану Ост" – обезлюднення Східних територій.

З проявом справжніх намірів окупаційної влади на території містечка інтенсивно наростав рух Опору. У своєму розвитку він пройшов кілька етапів:

I – зародження і становлення (до кінця 1942 р.);

II – стабілізація (до середини 1943 р.);

III – активні наступальні дії (до березня 1944 р.);

На початковому етапі війни перші виступи були нечисленними і неорганізованими.

Серйозним стримуючим фактором у розвитку руху Опору було жорстке ставлення окупаційного режиму до населення з самого початку війни. Нацисти намагалися придушити терором народний опір, але отримуючи підтримку місцевого населення радянський партизанський рух, рух ОУН УПА лише міцнів з часом.

Розглядаючи життя містечка в окупації, важливим аспектом виступає питання освіти і культури. Оскільки нова влада всюди впроваджувала жорсткий контроль, то це вплинуло й на культурно-освітні процеси, які відбувалися у Ярмолинцях. На території містечка відкривалися школи, діяли парк відпочинку, кінотеатр та театр, випускалася місцева окупаційна газета. Однак при цьому адміністрація переслідувала і власні інтереси, використовуючи кінотеатр та газету як засоби пропаганди своєї ідеології. У всьому вимагався порядок, починаючи від системи освіти і закінчуючи випуском газети.

Намагаючись відродити українську культуру в нових умовах, українські національні сили зустріли з боку окупаційної адміністрації спочатку толерантне ставлення, яке поступово переросло в обмеження культурної автономії.

Відносно організації нацистами навчального процесу, можна стверджувати, що німецька адміністрація була не зацікавлена і не ставила собі за мету відновити повноцінний освітній процес, готувати високоосвічених громадян.

Отже, у практиці фашистського окупаційного режиму на території містечка Ярмолинці було виконання тактичних завдань, пов'язаних з веденням війни, а також стратегічного плану інкорпорації та асиміляції завойованих земель Німеччиною, як то забезпечення продовольством, матеріальними і людськими ресурсами, потреб німецької воєнної машини, придушення будь-якого опору місцевого населення, вивільнення території від жителів міста шляхом фізичного знищення, депортації та вивезення на роботу до Німеччини.

Список використаних джерел та літератури.

Джерела:

Державний архів Хмельницької області

1. Ф-Р.420. Проскурівський гебітскомісаріат. Проскурів. Оп. 1. Спр. 185.
2. Ф-Р. 420. Ярмолинецька округа. Оп. 2. Спр. 27.
3. Ф-Р.425. Ярмолинецька окружна управа, м. Ярмолинці, Ярмолинецького округу. Оп. 1. Спр. 2.
4. Ф-Р.427. Ярмолинецька районна управа, м. Ярмолинці, Ярмолинецького округу. Оп. 1. Спр. 1.
5. Ф-Р.863. Заключение комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников на территории Каменец-Подольской области. Оп. 2. Спр. 42., Спр.85.

Фонди Ярмолинецького районного архіву:

6. Ф.11. Спогади: С. Чебанова. Оп. 1. Спр. 2. Спогади. С. Чебанова.

Архівний відділ Ярмолинецької державної адміністрації:

7. Архівний відділ Ярмолинецької державної адміністрації. Ф.Р.-4766. Спр.3. Арк.2.; Спр.4. Арк.2-3.; Спр.5. Арк.2.
8. Архівний відділ Ярмолинецької державної адміністрації. Ф.Р. -4766. Спр.5. Арк.22.
9. Архівний відділ Ярмолинецької державної адміністрації. Ф.Р. -4766. Спр.5. Арк.23.
10. Архівний відділ Ярмолинецької державної адміністрації. Ф.Р. -4766. Спр.5. Арк.25-26.

Ярмолинецький краєзнавчий музей:

11. Звіт про діяльність Ярмолинецького антифашистського підпілля в Великій Вітчизняній війні 1941-1945. Ярмолинці, 1961. 57 с.

Збірники документів:

12. Лето 1941 года Украина: док. и материалы. Хроника событий. К.: Дніпро, 1991. 389 с.
13. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944 рр. // За ред. Вавринчука М.П., Завальнюка О.М. та ін.. – Документи і матеріали. – Кам'янець-Подільський: ОІУМ, 2009. 402 с.
14. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: зб. документів і матеріалів. К.: Просвіта, 1963. 476 с.
15. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): зб. документів і матеріалів. Львів: Каменяр, 1969. 414 с.
16. Советская Украина в годы великой Отечественной войны 1941-1945: документы и материалы. В 3-х т. Т 1-3. К.: Наук. думка, 1980. 543 с.

Періодичні видання.

17. Нова Ярмолинеччина. – Ярмолинці, 1942 року. № 3, №4, №5, №7, №10, №11, №12, №13, №16, №17, №19, №20, №22, №23, №24, №28, №29, №31, №35, №36, №46, №48, №49, №55, №56, №57, №60, №61, №65, №72, №75, №86; 1943 року. № 7 (104), №11 (108), №54 (151), №56 (153), №66

Мемуари:

18. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. (спогади). Луцьк: Академія, 1994. 255 с.
19. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. Т. 1. М.: Новости, 1975. 731 с.
20. Москаленко К.С. На Юго-Западном направлении 1943-1945 гг.: воспоминания командарма. М.: Наука, 1972. 644с.

Література:

21. Алтухова О.І. Діяльність окупаційної влади Ярмолинецької округи з питань освіти в 1941-1942 рр. // Південно-східна Волинь. Освіта. Культура. Хмельницький: ПП Мельник, 1995. 372 с.
22. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців в ХІХ-ХХ ст. Історіографічні. Бібліографічні матеріали. Кам'янець-Подільський: К.-П. міська друкарня, 1993. 479 с.
23. Безсмертя. Книга пам'яті України 1941-1945. К: Наукова думка, 2002. 764 с.
24. Ветров І. Економічна експансія третього рейху в Україні 1941-1944 рр. К: Веселка., 2000. 189 с.
25. Гордость и слава Подолии.// Под ред. М.Є.Манухина. Львов, 1985. С.251-253.
26. Гула А. Проскурів. Історико-краєзнавчий нарис. Львів: Світ, 1973. 366 с.
27. Данілов І.В. Проскурівський укріп район в системі південного оборонного комплексу СРСР // Південно-східна Волинь. Освіта. Культура. Хмельницький: Прометей, 1995. С.35-47.
28. Данилюк М., Панчук М. На службі фронту і тилу. К.: Вища школа, 1974. 472 с.
29. Данилюк М. Действия партизан Украины на железнодорожных коммуникациях в тылу фашистских войск. К.: Фолиант, 1984. 271 с.
30. Деко А. Боротьба партизан Поділля. Хмельницький: Прогрес, 1994. 452 с.
31. Дзьоник В.В. Документи Хмельницького облдержархіву

- про звірства німецько-фашистських загарбників у роки окупації Хмельницької області 1941-1944 рр.// Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (конференція присвячена 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 1995. С. 50-59.
32. Домак А.С., Збойчаков М.І. Ярмолинецькі підпільники. Москва: Наука, 1972. 390 с.
  33. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б., Олійник О.В. Хмельниччина у 1941-1944 рр.: хроніка війни. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2009. 356 с.
  34. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К.:УРЕ АН УРСР, 1971. 706 с.
  35. История Великой Победы. М.: Госполитиздат, 2005. 489 с.
  36. Кіпран М. Н. Визволення м.Ярмолинець. // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (конференція присвячена 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні). Кам'янець-Подільський ПП Медобори-2006, 1995. С. 67-71.
  37. Коваль М.В. Україна: 1939-1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії. К.:Либідь, 1995. 497 с.
  38. Коваль М.В. Доля української культури за „нового порядку" (1941-1944) // Український історичний журнал. 1993. № 11-12. С. 15-38.
  39. Король В.Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941-1944 роках. К.: Академія, 2004. 412 с.
  40. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж -Нью-Йорк- Львів: Світоч, 1993. 361 с.

41. Космач О. Про УПА на Поділлі. // Подільські вісті. 1992. №8, 29 вересня, 10 жовтня.
42. Кокошко Н.В. Братські поховання воїнів і партизанів 1944 року у Ярмолинцях. // Південно-східна Волинь. Освіта. Культура. Хмельницький: Прогрес, 1995. С.122-124.
43. Купраш Ф. Визволення Ярмолинець. // Шляхом Жовтня. 1997. 15 лютого.
44. Макухин М.Е. Побеждала дружба. (К 45-летию освобождения Хмельницкой области от немецко-фашистских захватчиков январь-апрель 1944 года). Хмельницкий: Фоліо, 1989. 37 с.
45. Мельничук Л.С., Мельничук І.П. Молоді народні месники Кам'янець-Подільської області в роки Великої Вітчизняної війни // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (конференція присвячена 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні). – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 1995. С. 24-26.
46. Мизак Н., Горбатюк В. За тебе свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній війні ОУН, УПА: Кн.5. Чернівці, 2006. С.112.
47. Нариси історії Поділля. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. 327 с.
48. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. Львів: Каменяр, 1989. 367 с.
49. Першина Т.С. Фашистський геноцид на Україні. 1941 - 1944. К.: Наукова думка, 1985. 312 с.
50. Подольський А. Геноцид єврейського населення в Среднем Поднепров'є во время німецької окупації 1941-1944 гг. М.: Наука, 1996. 572 с.

51. Ратич Л.С. Тяжкі випробування ярмолинчан в період фашистської окупації (4 липня 1941 – 14 лютого 1944 рр.) // Велика Волинь. Минуле і сучасне. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1994. С. 172-176.
52. Резнікова Д.Д. Ярмолинецький табір смерті. // Освіта. Культура. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1995. С. 212-227.
53. Рибак І.В. Історія рідного краю новітньої доби. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 118 с.
54. Слинько І.І. Підпілля і партизанський рух на Україні на завершальному етапі визволення. К.: Мистецтво, 1973. 455 с.
55. Слободянюк П.Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витоки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад. Хмельницький : Поділля, 2004. 592 с.
56. Слободянюк П.Я., Хоптяр Ю.А. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинецького району. Хмельницький: Поділля, 2004. С.37.
57. Снігур О.С. Ярмолинці: короткі історичні нариси. Ярмолинці, 2000. С.37.
58. Советская Украина в годы Великой Отечественной войне 1941-1945. Т. 1. К.: Академия, 1985. 637 с.
59. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. В 3-х т. Т.1. К.: Изд. АН УССР, 1975. 762 с.
60. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 – 1945-х рр. В 3-х т. Т. 2. К.: Изд. АН УССР, 1967. 956 с.

61. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945. В 3-х т. Т.3. К.: Изд. АН УССР, 1977. 854 с.
62. Фурман Л.Г. Ярмолинці в роки війни 1941-1944 рр. // Південно-східна Волинь. Освіта. Культура. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1995. С. 153-172.
63. Хоптяр Ю.А. Освітнє життя на Поділлі у період німецької окупації 1941-1944 рр.// Анатолій Олексійович Копилов : Особистість у вимірі епохи : Дослідження. Спогади. Документи. Бібліографія / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; [уклад.: О.М.Завльнюак, В.С.Степанков; відп. ред. В.С.Степанков]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С.209-214.
64. Хоптяр Ю.А. Ярмолинецький район у період німецько-фашистської окупації (1941-1944). Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. Випуск 11. Кам'янець-Подільський, 2012. Т.1. С.93-95.
65. Хоптяр Ю.А. Стан освіти в Кам'янець-Подільській окрузі у період німецько-фашистської окупації (1941-1944 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2013. Т.23: На пошану професора С.А.Копилова. С.513-518.
66. Хоптяр Ю.А. Встановлення і розслідування злочинів нацистів в Ярмолинецькому районі (на матеріалах діяльності Кам'янець-Подільської обласної комісії (1944-

- 1945). – Матеріали ХУ Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю Української революції (1917-21 рр.), 100-річчю заснування К-ПНУ / [ред. кол. Копилов С.А., Реєнт О.П., Баженов Л.В. та ін.]. Кам'янець-Подільський. : ФОП Сисин О.В., 2017. С.229-233.
67. Хоптяр Ю.А., Хоптяр А.Ю. Ярмолинці у полум'ї війни (1941-1944) (у співавторстві) // Внесок учасників війни – трудівників тилу Хмельниччини в перемогу у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 років. Актуальні проблеми життєдіяльності учасників війни і шляхи їх вирішення : зб. матеріалів обласної наук.-практ. конф. / Хмельницький університет управління та права. Хмельницький: ХУУП., 2012. С.151-156.
68. Хоптяр Ю.А., Хоптяр А.Ю. Ярмолинеччина в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками (1941-1944). // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Хмельниччина в роки Другої Світової війни", присвяченої 70-річчю визволення Хмельницької області від фашистських загарбників / Ред.кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. та ін. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2014. С.77-80.
69. Царик О.П. Ярмолинеччина в перші дні війни (22.06.-04.07.1941). // Наука. Освіта. Культура. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1995. С. 192-195.
70. Царик О. Свідчать німецькі документи // Ярмолинський вісник. Ярмолинці, 2008. №15-16. 9 лютого.
71. Шадріна Є.Ф. Школа № 1 міста Ярмолинець в роки Другої світової війни. // Освіта. Культура. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1995. С. 198-209.

72. Чернов В. З історії станції Ярмолинці // Шляхом Жовтня.
1967. 27вересня.